

بررسی تطبیقی کارهای عام المنفعه به عنوان جایگزین حبس در قوانین ایران، افغانستان و فرانسه

سرور حیدری^۱

چکیده

زندان همواره به عنوان یکی از سنگین‌ترین مجازات‌های تعیین شده در قوانین هر کشور برای مقابله با افراد بزهکار، در نظر گرفته شده و هدف از آن هم محدودیت و دور ساختن آنان از بطن جامعه و سلب آزادی برای تنبیه مجرمان است. اما با وجود پیشینه طولانی کیفر حبس و گستره وسیع آن در همه جوامع، اشکالاتی جدی بر این نوع مجازات وارد می‌باشد که شامل جرم‌زا بودن محیط زندان، بروز مشکلات معیشتی و اقتصادی برای خانواده مجرم، معطلات اجتماعی و تحمل هزینه‌های قابل توجهی به دولت برای نگهداری زندانیان است. لذا با توجه به ناکارآمدی زندان به ویژه حبس‌های کوتاه مدت در زمینه بازدارندگی و اصلاح و درمان مجرمان به لحاظ کنار گذاشتن مجرم از اجتماع و... کشورها در فکر به کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس که با عنوان کیفرهای اجتماع محور نیز شناخته می‌شود، افتادند که از جمله مجازات‌های جایگزین حبس، به ویژه برای جوانان و نوجوانانی که برای بار اول مرتکب جرم می‌شوند، انجام خدمات عام‌المنفعه رایگان می‌باشد.

کلید واژه‌ها: کارهای عام‌المنفعه، مجازات جایگزین، ایران، افغانستان، فرانسه.

۱. دانش‌پژوه دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی جامعه المصطفی ص العالمیه نمایندگی خراسان

مقدمه

حبس به منزله یک مجازات اصلی از نیمه دوم قرن ۱۸ به عنوان واقعیت گریزناپذیر در نظام‌های کیفری بسیاری از کشورها وجود دارد، ولی پس از جنگ جهانی دوم تحت تأثیر اقدامات جنبش دفاع اجتماعی در زمینه رعایت و احترام به حقوق بشر، حق آزادی که بعد از حق حیات، یکی از اساسی‌ترین حقوق بشر محسوب می‌شود، جایگاه خود را پیدا کرد و بر همین مبنا از چهارچوب روابط قوای حاکم بر شهروندان، تعریف جدیدی ارائه گردید.

رواج یافتن حقوق شهروندی موجب افزایش تکالیف حاکمان گردید و از طرفی مردم نیز دنبال دولت‌های پاسخگو بودند و انتظار داشتند که حاکمان حقوق اولیه همه شهروندان را به شکل کامل، هم در برابر افراد متجاوز و هم در برابر کارگزاران حکومت، حفظ و حراست نمایند. یکی از مصادیق این نهاد، انجام کار عام‌المنفعه است که به موجب آن دادگاه به مجرم پیشنهاد می‌کند تا با انجام کاری به نفع جامعه به جای رفتن به زندان درصدد جبران خطای ارتكابی خویش برآید.

قانونگذار ایران در سال ۱۳۹۲ مجازات‌های جایگزین حبس را وارد قانون مجازات اسلامی کرد؛ یکی از مصادیق این نهاد، خدمات عمومی رایگان یا همان خدمات عام‌المنفعه می‌باشد که قضات محاکم با رعایت شرایط مقرر می‌توانند مجرم را بدون نگره داشتن در زندان تحت نظر قاضی اجرای احکام به نفع جامعه بدون پرداخت دستمزدی به کار مشغول کنند.

قانونگذار افغانستان نیز از سال ۱۳۸۵ خدمات عام‌المنفعه به عنوان جایگزین حبس را وارد قانون افغانستان نمود.

در کشور فرانسه سناتور میشو، در پایان سده نوزدهم بر ضرورت استفاده از کار عام‌المنفعه، بدون آنکه به آن ترتیب اثری داده شود، تأکید کرد و قانونگذار فرانسه کار عام‌المنفعه را در سال ۱۹۸۳ پذیرفت.

در این تحقیق در نظر داریم نهاد کار عام‌المنفعه را در سه کشور ایران، افغانستان و فرانسه به صورت تطبیقی بررسی نماییم.

جایگاه کار عام‌المنفعه در شرع

کارهای عام‌المنفعه در شرع مقدس اسلام از جایگاه ویژه‌ی برخوردار است و ما به دلیل رعایت اختصار فقط به یک روایت که به نظر جامع‌تر از موارد دیگر می‌رسد اکتفا می‌کنیم:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «سَبْعَةٌ أُسَابٍ يُكْتَبُ لِعَبْدٍ لَوْ أَنَّهَا بَعْدَ وَقَاتِهِ رَجُلٌ غَرَسَ نَخْلًا أَوْ حَفَرَ بَيْتًا أَوْ أَجْرَى نَهْرًا أَوْ بَنَى مَسْجِدًا أَوْ كَتَبَ مِصْحَفًا أَوْ وَرِثَ عِلْمًا أَوْ خَلَفَ وُلْدًا صَالِحًا يَسْتَغْفِرُ لَهُ بَعْدَ وَقَاتِهِ».

پیامبر اکرم ﷺ فرمود هر کس این هفت کار را انجام بدهد اگر چه می‌میرد اما نامه عملش بسته نمی‌شود و دائماً در نامه عملش ثواب می‌رود. (ورام، ۱۳۷۴، ج ۲: ۱۱۰)

شما دیده‌اید می‌گویند وقتی یک نفر می‌میرد می‌گویند دستش از دنیا کوتاه شده‌است. بعضی‌ها هستند می‌میرند، اما دستشان از دنیا کوتاه نمی‌شود. لذا پیغمبر ﷺ فرمود: اگر می‌خواهید بمیرید، که مرگ مال همه است، طوری بمیرید که دستتان از دنیا کوتاه نشود. (کافی، ج ۲: ۲۷۰) لذا بدبخت کسانی هستند که وقتی می‌میرند دستشان نیز از دنیا کوتاه می‌شود، اما خوشبخت کسانی هستند که اگر چه می‌میرند اما دستشان از دنیا کوتاه نیست و دائماً ثوابشان بیشتر می‌شود و درجه‌شان بالا می‌رود. این‌ها چه کسانی هستند؟

۱. یک نفر درخت نخلی می‌کارد که مردم از سایه‌اش استفاده کنند، هر خسته‌ای که زیر سایه این درخت نخل نشست می‌گوید خدا رحمت کند کسی را که این درخت را کاشت.

پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: اگر اجلتان رسید و در دستتان یک درختی هست که می‌خواستید بکارید اگر می‌توانید برای کاشتن همین یک درخت از عزرائیل مهلت بگیرید و بعد از آنکه درخت را کاشتید بمیرید. (صدوق، ۱۴۳۱، ج ۲ و ۳: ۲۴۰)

۲. کسی که یک چاهی حفر کند و یا نهری ایجاد کند، در قدیم چاه حفر می‌کردند یا نهر ایجاد می‌کردند تا مردم از آب آن بنوشند. به قول امروزی‌ها مؤمنین باید کاری کنند که در شهر آب سردکنی باشد، سقاخانه‌ای باشد و اگر کسی تشنه بود از آن آب بنوشد یا برای جایی که آب ندارد آبی بکشند و پول لوله‌کشی را بدهند.

در قدیم، مردم وقف می‌کردند، خیرات می‌کردند. چرا؟ چون نمی‌خواستند وقتی که مردند دستشان از دنیا کوتاه شود.

وقتی حضرت ابراهیم علیه السلام خانه خدا را ساخت، اولین چیزی که خدا از او خواست این بود که چاه زمزم را بزن که اگر کسی به اینجا آمد تشنه‌اش نشود. وقتی آب زمزم از زیر پای حضرت اسماعیل علیه السلام بیرون آمد خدا به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود این را به صورت یک چاه در بیاور که بماند و اگر کسی میهمان خانه خدا شد، تشنه نماند. (کافی، ج ۲: ۲۰۵)

۳. در اسلام نه تنها برای حفر چاه بلکه برای آب دادن نیز ثواب بسیاری ذکر شده است. این روایت از پیامبر اکرم ﷺ در کتاب وسائل الشیعه نقل شده است که فرمودند: «کسی که به صحرا می‌رود و می‌بیند که پای یک درخت خشک است و به آن آب می‌دهد گویا این آب را به جگر تشنه یک مؤمن، شیعه امام علی بن ابی طالب علیه السلام داده است». (عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲)

یا در روایت دیگری از امام باقر علیه السلام داریم که حضرت فرمودند: «ان الله يحب ابراد الكبد الحری» (صدوق، ۱۴۳۱ق، ج ۲: ۳۷۱)

خدا دوست دارد سردکردن جگر گرم را یعنی خدا دوست می‌دارد کسی که به انسان جگر تشنه‌ای آب بدهد؛ «و من سقی کبدا حری من بهیمه و غیرها اظله الله فی ظل عرشه یوم لا ظل الا ظله»؛ فرمود حتی اگر کسی یک حیوان تشنه‌ای را آب بدهد خدا در روز قیامت او را در سایه رحمت خودش جا می‌دهد. (همان)

۴. کسی که یک مسجدی بنا می‌کند. اگر کسی مسجدی را بنا کند تا روز قیامت هرکس در این مسجد نماز بخواند ثوابش مال کسی هست که به طرق مختلف در این بنا کردن مسجد نقش داشته است. مثلاً یک نفر زمین داده، یک نفر آجری روی آجر گذاشته، یک نفر زحمت کشیده تا مسجد سر پا باشد و... .

۵. کسی که قرآنی می‌نویسد. در قدیم که چاپ و چاپخانه‌ای نبود که قرآن فراوان در دست مردم باشد، هرکسی که خطش خوب بود قرآن می‌نوشت. کاغذ هم کم بود لذا قرآن کم بود. فرمود کسی که قرآنی می‌نویسد وقتی که مرد، چون این قرآن در دست مردم است و مردم از آن استفاده می‌کنند ثوابش به او نیز می‌رسد.

قبل از آنکه موارد بعدی را ذکر کنم نکته‌ای را یادآور می‌شوم. همان‌گونه که ملاحظه کردید پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم مسجدسازی، قرآن‌نویسی، حفر چاه و غرس درخت را در کنار یکدیگر ذکر نمود، حضرت آیت الله جوادی آملی کتابی به نام اسلام و محیط زیست دارد که کتاب خیلی زیبایی است.

ایشان در آن کتاب وقتی این حدیث را نقل می‌کند می‌گوید یک چیز عجیب در این روایت است که خدا آمده درختکاری، حفر چاه و آب کشی را کنار مسجدسازی و قرآن‌نویسی قرار داده است. این خیلی عجیب است، یعنی پیامبر که این‌ها را در کنار هم گذاشت همهی این موارد را یک کاسه‌اش کرد؛ یعنی فضای سبز درست کردن همان و مسجد ساختن هم همان؛ این دین ماست. (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۲)

۶. ششم کسی است که یک علمی از خودش به یادگار می‌گذارد. علم خودش را به دیگری هم یاد می‌دهد، شاگردی تربیت نمود، برای مردم آموزگاری کرد و آن چیزی که بلد بود را به مردم تعلیم داد. این شخص اگر مرد، ثواب کسی که از علم او استفاده می‌کند به او نیز می‌رسد.

۷. کسی که یک فرزند خوبی به یادگار می‌گذارد این فرزند باعث آموزش پدر و مادرش می‌شود.

هر کار خوبی که این فرزند خوب می‌کند مردم می‌گویند خدا پدر و مادرت را رحمت کند که باعث آموزش پدر و مادرش می‌شود.

مواردی بیشتری در زمینه اهمیت کار عام‌المنفعه در شرع وجود دارد که به دلیل رعایت اختصار از ذکر آن صرف نظر می‌شود. مواردی نیز وجود دارد که در صدر اسلام، مجرم را در بدل کار عام‌المنفعه، مثل آموزش حرفه، قرآن و... به مسلمانان مجازات نمی‌کردند.

۲. انواع مجازات‌های جایگزین

با بررسی مجازات‌های جایگزین حبس می‌شود گفت که ما سه نوع جایگزین داریم:

۱. جایگزین‌های اجرایی مثل آزادی مشروط، نظام نیمه آزادی و نظارت الکترونیکی (حبس‌های پایان هفته و حبس‌های خانگی).
۲. جایگزین‌های تعلیقی مانند تعلیق اجرای مجازات (ساده و مراقبتی).
۳. جایگزین‌های تبدیلی (مجازات‌های اجتماعی) مانند دوره مراقبت، جزای نقدی روزانه، جزای نقدی، محرومیت از حقوق اجتماعی و کارهای عام‌المنفعه.

هر سه نوع جایگزین‌ها مفید و دارای ارزش است، ولی نوع جدیدش همین جایگزین‌های تبدیلی می‌باشد.

بنابراین موضوع مورد بحث در این نوشته از مصادیق جایگزین‌های تبدیلی به حساب می‌آید نه اجرایی و نه تعلیقی.

۳. فلسفه جایگزین‌های زندان

فلسفه جایگزین‌های زندان را بنا به اقتضای نوشته حاضر که بیان مفصل را ندارد، به صورت فهرست‌وار برمی‌شماریم و می‌گوییم که این موارد می‌تواند فلسفه جایگزین‌های حبس به شمار بیاید:

۱. حبس زدایی، ۲. کیفر زدایی، ۳. کاهش جمعیت زندان‌ها، ۴. شخصی کردن مجازات‌ها، ۵. اجتماعی کردن مجازات‌ها، ۶. اعتمادسازی، ۷. آشتی با جامعه، ۸. محدود کردن برچسب‌زنی، ۹. مداخله حداقلی، ۱۰. صرفه‌جویی کیفری، ۱۱. چانه‌زنی و توافق شدن عدالت کیفری (معامله، تفاهم و مشاکت)، ۱۲. تعامل‌گرایی نوین (توافق و تعامل سه ضلع مجرمین، سمن‌ها (سازمان‌های مردم‌نهاد یا انجمن‌ها) و بزه‌دیده‌ها)، ۱۳. رویکرد حقوق بشری (شهروندمداری نه دشمن‌پنداری)، ۱۴. نهادهای ارفاقی، ۱۵. عدالت ترمیمی
- سنجش تخمینی و نه تبیینی، ۱۶. مصلحت‌گرایی، ۱۷. مدیریت عدالت کیفری و ۱۸. پست مدرنیسم کیفری.

۴. ضمانت اجرا

در خصوص جایزین‌ها به ویژه خدمات عام المنفعه، اگر محکوم‌علیه از انجام حکم مربوطه تخلف کرد، ضمانت اجرای آن بازگرداندن وی به زندان است. ایرادی که وارد است این است که اگر قرار بود این مجازات‌ها باعث شود که مجرم از زندان و محیط آن به دور باشد، چرا ضمانت اجرای دیگری در نظر نگرفته‌اند و چرا دوباره به زندان بازگردانده شود؟ این کار با هدف اصلی جایگزین‌ها سازگاری چندانی شاید نداشته‌باشد.

۵. تاریخچه جایگزین‌ها

جایگزین‌های حبس ابتدا در قالب نظام‌های زندان‌بانی و رژیم‌های زندان در آمریکا در سال ۱۸۷۶م ایجاد شده است. کم‌کم زندان تضعیف شد تا جایی رسید که نظام آزادی مشروط مطرح شد. در فرانسه از سال ۱۸۹۱ قانون براونیه بیان داشت یک سوم زندان، زندانی را در زندان نگه‌داریم، بقیه را آزادی مشروط بدهیم.

مجازات‌های جایگزین از جمله خدمات عمومی، سابقه چندانی در دستگاه قضایی ایران بعد از انقلاب اسلامی ندارد و سال‌های کوتاهی است که قضات برای جرایمی که قابلیت جایگزینی دارند، به جای حبس، مجازات‌های دیگری تعیین می‌کنند. سابقه صدور احکام جایگزین زندان برای تعدادی از متهمان ایرانی به سه‌سال گذشته برمی‌گردد؛ در سال ۹۲ که قانون جدید مجازات اسلامی تصویب و اجرایی شد و در آن موادی آمد که به گفته تدوین‌کنندگان قرار بود دست قضات را برای صدور حکم‌هایی غیر از حبس باز بگذارد؛ موضوعی که به گفته آن‌ها یکی از راه‌های کم کردن تعداد زیاد زندانی‌ها و ازدحام زندان‌هاست.

در ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ مقرر می‌دارد: «خدمات عمومی رایگان، خدماتی است که با رضایت محکوم برای مدت معین به شرح ذیل مورد حکم واقع می‌شود و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجرا می‌گردد».

قانونگذار فرانسه کار عام المنفعه را به عنوان یکی از جایگزین‌های مجازات زندان در سال ۱۹۸۳ پذیرفت. بروز این رویداد در فرانسه متأثر از چند عامل مهم بود. از جمله:

۱. افزایش جمعیت زندان‌ها: در دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ گنجایش زندان‌های فرانسه حدود ۳۰ هزار نفر بود، این فضا با توجه به شمار زندانیان که تا ابتدای دهه‌ی هشتاد با وجود فرمان‌های متعدد عفو از طرف دولت سوسیالیست، همچنان رو به افزایش بود. در چنین شرایطی بود که خدمات عام المنفعه در ۱۰ ژوئن ۱۹۸۳ با علم به اینکه منحنی جمعیت زندان به سرعت رو به افزایش است، وارد نظام کیفری فرانسه شد.

۲. اسفاده از تجربیات سایر کشورها: کار عام‌المنفعه ابتکار فرانسوی‌ها نیست. طراحان این روش در فرانسه با الهام از «احکام خدمات عمومی» در حقوق انگلو ساکسون(کامن‌لا) به ویژه کانادا، آن را وارد قوانین این کشور کردند(آشوری، ۱۳۸۲: ۳۴۵)

در قانون افغانستان نیز از سال ۱۳۹۵ خدمات عام‌المنفعه به عنوان جایگزین حبس وارد قانون این کشور گردید.

۶. اهداف جایگزین‌ها

الزام به اشتغال به کار عام‌المنفعه، روشی شدیدتر از آزادی با مراقبت و خفیف‌تر از مجازات سالب آزادی و یک نوع تربیتی است که برای تشویق نوجوانان برای اشتغال به کار، رعایت نظم و انضباط، احترام به قوانین و مقررات، همزیستی مسالمت‌آمیز با بزرگسالان، تقویت نوع دوستی، ایفای نقش اجتماعی و درک مسئولیت و بالاخره برای پیشگیری از تکرار جرم و مفاسد مجازات حبس به مورد اجرا گذارده می‌شود، به برخی از این موارد مختصراً اشاره می‌شود:

۱. کاهش هزینه‌ها

خدمات عام‌المنفعه باعث ارتقای رشد اجتماعی، فرهنگی و تربیتی و باعث ارتقای رشد اقتصادی نیز می‌گردد.

۲. جلوگیری از آثار منفی محکومیت به زندان

انجام کارهای عام‌المنفعه از سوی محکوم، مترادف با بیگاری و کار اجباری نبوده، بلکه در جهت بازپروری و اصلاح محکوم علیه از رهگذر جلوگیری از آثار منفی محکومیت به زندان و جبران خسارت‌های است که مجرمان به واسطه ارتکاب جرم به جامعه وارد کرده است(فیروزجایی، بی‌تا: ۸۲)

۳. هدفمند کردن خدمات عمومی

یکی از اهداف انجام خدمات عمومی به جای تحمل کیفرهای سالب آزادی، این است که علاوه بر اعمال مجازات جرم، مقدمات باز اجتماعی شدن مجرم و پذیرش هنجارهای متعارف اجتماعی فراهم شود تا از این رهگذر هدف اصلی مجازات که اصلاح مجرم است، محقق شود. از سوی دیگر به هر میزان که انجام خدمات عمومی هدفمند و آگاهانه باشد، نیل به این هدف نیز آسان می‌شود. انجام امور عام‌المنفعه و خدمات عمومی در

نهادهای حمایتی نظیر سازمان بهزیستی و... با توجه به فلسفه وجودی این نهادها که خدمات‌رسانی به اقشار محروم جامعه و گروههای آسیب پذیر است، مناسب‌ترین گزینه خواهد بود.

۴.۶. ایجاد احساس مسئولیت در نوجوانان

کیفیت خدمات عمومی وسیله‌ای برای تقویت و گسترش احساس مسئولیت در نوجوانان بزهکار است. خدمات عمومی باید پس از ساعات‌های کار رسمی یا در پایان هفته مورد حکم قرار گیرد تا با کار اصلی محکوم تداخل پیدا نکند و این مسئله با مؤسسه محل انجام کار نیز هماهنگ خواهد شد. همچنین توانایی و تمایل مؤسسه محل انجام کار به پذیرش بزهکار باید اثبات شده و از معرفی محکوم به مؤسسه‌هایی که بیش از نیاز خود، محکوم پذیرفته‌اند خودداری شود و چنانچه در طول مدت انجام خدمت عمومی نیز نوجوان محکوم کاری پیدا کند، نحوه انجام آن بایستی متناسب با شغل او تغییر یابد.

۷. شرایط مربوط به مقام قضایی

۱.۷. صدور حکم به انجام خدمات عمومی باید با رضایت محکوم‌علیه باشد

به موجب تبصره یک ماده ۱۹ لایحه مجازات‌های اجتماعی، رضایت محکوم علیه به انجام خدمات عمومی و نوع خدمت ضروری است. این تبصره در راستای مقابله با کار اجباری محکوم علیه و به منظور پرهیز از تبعات آن پیش بینی شده‌است، اما توجه به این امر ضروری است که پذیرش مجازات، امری اختیاری نبوده و محکوم علیه ملزم به انجام آن است. درهرحال با فرض پذیرش لزوم وجود این تبصره، ضمانت اجرایی رضایت نداشتن محکوم علیه به انجام خدمات عمومی در ماده ذکر نشده‌است. در صورت رضایت نداشتن محکوم علیه، قاضی صادرکننده حکم اولیه، حکم به مجازات اصلی محکوم علیه را صادر خواهد کرد.

در ابتدای ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ شرط رضایت محکوم علیه به صراحت بیان گردیده است^۱

از قسمت پایانی ماده ۱۳۱/۸ قانون مجازات فرانسه مفهوم این شرط قابل استفاده می‌باشد:^۲ «رئیس دادگاه پیش از صدور حکم متهم را از حق رد انجام کار با منفعت

۱. ماده ۸۴- خدمات عمومی رایگان، خدماتی است که با رضایت محکوم برای مدت معین به شرح ذیل مورد حکم واقع می‌شود و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجرا می‌گردد.

۲. ماده‌ی ۸-۱۳۱... رئیس دادگاه پیش از صدور حکم متهم را از حق رد انجام کار با منفعت عمومی آگاه ساخته و پاسخ‌ها را دریافت می‌نماید.

عمومی آگاه ساخته و پاسخ او را دریافت می‌نماید». حق رد کار عام‌المنفعه مفهومی همان رضایت محکوم‌علیه می‌باشد.

قانونگذار افغانستان نیز همانند قانونگذار ایران به طور صریح شرط رضایت محکوم‌علیه را به انجام کار عام‌المنفعه، متذکر شده است.^۱

۲.۷. رعایت ضوابط و مقررات قانونی از طرف دادگاه

منظور از ضوابط و مقررات قانونی آن است که حکم نمودن به انجام کار عام‌المنفعه باید بر اساس قوانین کار جوانان و نوجوانان، زنان، افراد مریض و... باشد.

قانون مجازات جمهوری اسلامی ایران مصوب ۹۲، در تبصره ۲ ماده ۸۴، صدور حکم به انجام کار عام‌المنفعه را مشروط به رعایت تمامی مقررات قانونی همانند شرایط کار نوجوانان و زنان، محافظت‌های فنی و حرفه‌ای و بهداشتی و... نموده است.^۲

قانونگذار فرانسه همین شرط را در ماده ۱۳۱/۲۳ قانون ۱۹۹۴ به صراحت متذکر شده و مقرر می‌دارد: «کار با منفعت عمومی تابع قواعد قانونی و آیین‌نامه‌ای کار در شب، بهداشت کار، امنیت کار و همین‌طور کار زنان و کارگران جوان می‌باشد».

قانونگذار افغانستان نیز در ماده ۱۶۴ قانون مجازات مصوب ۱۳۹۶ این کشور، محکمه را مکلف به رعایت شرایط فوق‌نموده است. در ماده فوق‌مقرر می‌دارد: «محکمه مکلف است حین حکم به خدمات عامه قوانین و مقررات مربوط به شرایط ویژه کار زنان و نوجوانان، بهداشت کار، ضوابط کارهای دشوار، ثقیل و مضر صحت را رعایت نماید».

همچنین اصل ۴۴ قانون اساسی^۳ افغانستان و ماده ۴ قانون کار افغانستان نیز کار اجباری را منع نموده است.

۸. شرایط مربوط به محکوم‌علیه

۸.۱. مدت خدمات عام‌المنفعه

بایستی از سوی نظام عدالت قضایی، ساعت‌ها و مدت زمانی را که محکوم‌علیه باید به انجام خدمات عمومی بپردازد مشخص گردد و مدت آن نیز باید متناسب با نوع جرم ارتكابی و شرایط دیگر آن باشد.

۱. ماده ۱۶۲ شماره ۳: در تعیین مجازات خدمات عامه، اخذ رضایت محکوم‌علیه حتمی می‌باشد.

۲. تبصره ۲- حکم به ارائه خدمت عمومی مشروط به رعایت همه ضوابط و مقررات قانونی مربوط به آن خدمت از جمله شرایط کار زنان و نوجوانان، محافظت‌های فنی و بهداشتی و ضوابط خاص کارهای سخت و زیان‌آور است.

۳. هیچ‌کس نباید مجبور به انجام کار اکراه‌آمیز یا اجباری گردد.

قانون مجازات اسلامی ایران در ماده ۸۴ بندهای الف، ب، پ و ت، مدت خدمات عمومی را به تناسب از ۲۷۰ ساعت تا ۲۱۶۰ ساعت تعیین نموده است:

- الف) جرایم موضوع بند (الف) ماده (۸۳) تا ۲۷۰ ساعت
- ب) جرایم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) ۲۷۰ تا ۵۴۰ ساعت
- پ) جرایم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) ۵۴۰ تا ۱۰۸۰ ساعت
- ت) جرایم موضوع بند (ت) ماده (۸۳) ۱۰۸۰ تا ۲۱۶۰ ساعت.

همچنین در تبصره ۱ ماده ۸۴ بیان می‌دارد که ساعات کار خدمات عمومی در روز نباید مانع امرار معاش متعارف شخص محکوم گردد:

تبصره ۱. ساعات ارائه خدمت عمومی برای افراد شاغل بیش از چهار ساعت و برای افراد غیرشاغل بیش از هشت ساعت در روز نیست. در هر حال ساعات ارائه خدمت در روز نباید مانع امرار معاش متعارف محکوم شود.

در قانون جزای فرانسه مدت کار با منفعت عمومی بسیار کم‌تر از قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در نظر گرفته شده، از آنجا که در ماده ۱۳۱/۸ مقرر داشته است:

هنگامی که جنحه‌ای با کیفر حبس جنحه‌ای مجازات شده است، دادگاه می‌تواند به جای حبس جنحه‌ای یک کار با منفعت عمومی بدون حقوق به مدت ۴۰ تا ۲۱۰ ساعت را خواه به نفع یکی از اشخاص حقوقی حقوق به عمومی، یا خواه به نفع یکی از اشخاص حقوقی خصوصی مسئول وظایف خدمات عمومی یا انجمنی که صلاحیت راه‌اندازی کارهای با منفعت همگانی را دارد، تجویز بنماید.

ولی قانون جزای فرانسه برای تکمیل کار با منفعت عمومی نیز مدت مشخصی را در نظر گرفته چنان‌که در ۱۳۱/۲۲ مقرر داشته است: دادگاهی که کیفر کار با منفعت عمومی را مورد حکم قرار می‌دهد مهلتی را در محدوده ۱۸ ماه تعیین می‌نماید که در طول آن مدت کار با منفعت عمومی باید تکمیل گردد. مهلت یاد شده به محض تکمیل کامل کار با منفعت عموم پایان می‌پذیرد.

کد جزای افغانستان در مورد مدت خدمات عام المنفعه توسط محکوم در ماده ۱۶۳ چنین مقرر نموده است:

مجموع اندازه خدمات عامه به ساعت تعیین می‌گردد و میزان ساعات انجام کار خدمات عامه حداقل ۴ ساعت و حداکثر ۸ ساعت در یک شبانه‌روز می‌باشد.

قانون جزای افغانستان در مورد مجموع مدت خدمات عام‌المنفعه از طرف محکوم ساکت مانده‌است. تنها چیزی که در فقره ۵ ماده ۱۶۲ بیان داشته این است که محکمه باید با تناسب درجه شدت و خفت جرم ارتکاب یافته و شخصیت محکوم، مدت خدمات عامه تعیین نماید.^۱

۸. ۲. تفاوت‌ها:

قانون‌گذار ایران مدت کار با منفعت عمومی را از ۲۷۰ ساعت تا ۲۱۶۰ ساعت تعیین نموده‌است که این مدت در قانون جزای فرانسه بین ۴۰ تا ۲۱۰ ساعت تعیین شده‌است، ولی قانون جزای افغانستان از مجموع مدت کار عام‌المنفعه اصلاً حرفی به میان نیاورده و فقط گفته لسا محکمه باید با تناسب درجه شدت و خفت جرم و شخصیت محکوم، مدت خدمات عامه را تعیین نماید، اما اینکه این مدت چقدر می‌تواند باشد، ساکت مانده است.

۹. رعایت مقررات و همکاری با مقام قضایی

محکوم علیه کیفر خدمات عمومی باید به احضاریه‌های قاضی اجرای مجازات و کنترل‌های ناگهانی یا برنامه‌ریزی شده او پاسخ دهد و با قاضی اجرای مجازات‌ها در خصوص رفتارش همکاری نماید.

این شرط کلاً چه در قانون مجازات اسلامی ایران، چه قانون فرانسه به جز قانون جزای افغانستان، از ضمن مواد مربوطه استفاده می‌شود، زیرا قانون افغانستان به صراحت بیان می‌دارد که در صورت عدم رعایت شرایط کار عام‌المنفعه و خودداری از انجام کار، مجازات اصلی اجرا خواهد شد.

قسمت اخیر تبصره ۳ ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ بیان داشته: «در هر حال در صورت عدم رضایت محکوم، به انجام خدمات عمومی، مجازات اصلی مورد حکم واقع می‌شود».

قسمت پایانی ماده ۱۳۱/۲۲ قانون جزای فرانسه با صراحت بیشتر مقرر می‌دارد: «در جریان مهلت پیش‌بینی شده در این ماده محکوم باید به تدابیر کنترل‌کننده پیش‌بینی شده در ماده ۵۵، ۱۳۲ تن دهد».

۱. (۵) محکمه میزان خدمات عامه را با تناسب درجه شدت و خفت جرم مرتکبه و شخصیت مرتکب تعیین می‌نماید.

قانون جزای افغانستان در ماده ۱۶۶ جزئیات بیشتری را در صورت تخلف محکوم از شرایط کار با منفعت عمومی بیان نموده است چنان که مقرر داشته:

هر گاه محکوم علیه بدون عذر موجه از انجام خدمات عامه یا از شرایط مقرر برای انجام کار تخلف ورزد، بار اول حد اکثر تا ۸۰ ساعت، در ساعت‌های انجام خدمات عامه وی افزوده می‌گردد. در صورت تکرار، محکمه می‌تواند به اساس پیش‌نهاد ثارنوال مربوطه، مدت خدمات عامه باقی مانده وی را به حبس تبدیل نماید. در این صورت محکوم علیه در برابر هر ۸ ساعت از ساعات باقی مانده یک‌شبهانه روز زندانی می‌شود.

۹.۱. تفاوت‌ها

قانون مجازات اسلامی ایران تخلف محکوم علیه از شرایط کار با منفعت عمومی و اینکه در صورت تخلف، چه راهکاری سنجیده خواهد شد، متذکر نشده و در این مورد ساکت مانده است.

قانون جزای فرانسه در قسمت رعایت شرایط از طرف محکوم علیه صراحت دارد ولی در این قسمت که اگر تخلف کرد و شرایط را رعایت نکرد، چه؟ ساکت است و هیچ راهکاری ارائه نمی‌دهد. اما قانون جزای افغانستان در این موضوع از غنای کامل برخوردار است و قانونگذار افغانستان با صراحت بیان می‌دارد که اگر محکوم علیه شرایط کار با منفعت عامه را رعایت نکرد چه پیامدی در انتظارش خواهد بود. چنان که در ماده ۱۶۶ مقرر داشته است که در مرتبه اول حد اکثر تا ۸۰ ساعت، در ساعت‌های انجام خدمات عامه وی افزوده می‌گردد، در صورت تکرار، محکمه می‌تواند به اساس پیش‌نهاد ثارنوال مربوطه، مدت خدمات عامه باقی مانده وی را به حبس تبدیل کند.

۱۰. تعلیق کار عام المنفعه

تعلیق حق مجرم نیست، بلکه امری است در صلاحیت و به اختیار قاضی. قاضی مختار است از تعلیق استفاده کند یا نکند. این امر با توجه به میزان تقصیر مجرم، نوع جرم، نوع شخصیت و میزان ندامت وی تعیین می‌شود.

تعلیق در کار عام المنفعه همانند تعلیق در سایر مجازات‌ها موجب از بین رفتن مجازات نیست، بلکه مثل یک مرخصی است که برای محکوم علیه در نظر گرفته می‌شود، چنان که از تعبیر قانونی آن پیدا است که می‌گوید: «انجام خدمات عمومی را به طور موقت حداکثر تا سه ماه در طول دوره، تعلیق نماید».

قانونگذار ایران تعلیق کار عام‌المنفعه را به صلاحدید قاضی اجرای احکام منوط ساخته و چنین بیان داشته است:

قاضی اجرای احکام می‌تواند بنا به وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت‌های خانوادگی و مانند آن‌ها، انجام خدمات عمومی را به طور موقت و حداکثر تا سه ماه در طول دوره، تعلیق نماید یا تبدیل آن را به مجازات جایگزین دیگر به دادگاه صادرکننده حکم پیشنهاد دهد. (تبصره ۴، ماده ۸۴ ق.ا.م.ا. ۱۳۹۲)

در قانون جزای فرانسه نیز تقریباً با همان شرایط موجود در قانون مجازات ایران، کار عام‌المنفعه را قابل تعلیق دانسته است، ولی مشخص کرده که مهلت داده شده به محکوم در طول مدت در طول مدت حبس یا در طول مدت انجام تعهد نظام وظیفه، معلق می‌گردد.

مهلت انجام کار با منفعت عمومی می‌تواند به طور موقت به دلایل مهم، نظم عمومی، پزشکی، خانوادگی، حرفه‌ای یا اجتماعی معلق گردد. مهلت یاد شده در طول مدتی که محکوم در حبس می‌باشد یا در طول مدتی که محکوم تعهد خدمت نظام وظیفه را انجام می‌دهد معلق می‌گردد. (ماده ۱۳۱/۲۲ ق.ج.ف)

قانونگذار افغانستان نیز در مورد تعلیق کار با منفعت عمومی ساکت نمانده و چنین مقرر داشته است:

محکمه می‌تواند به اساس تقاضای محکوم علیه، وکیل مدافع یا نازنوال (دادستان) مربوطه، نظر وضع جسمانی و نیاز به خدمات صحی یا مشکلات خانوادگی محکوم علیه، انجام خدمات عامه را به طور موقت حداکثر تا سه ماه در طول در طول دوره محکومیت، تعلیق کرده یا آن را به سایر جزاهای بدیل حبس تبدیل نماید. (ماده ۱۶۵ ک.ج.ا.)

۱.۱۰. ۱. تفاوت‌ها

۱. قانونگذار ایران علت تعلیق را وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت‌های خانوادگی و مانند آن‌ها دانسته که تعبیر «و مانند آن‌ها» عام است می‌تواند به موارد مشابه زیادی تسری داده شود که این تعبیر عام و مبهم در قوانین فرانسه و افغانستان وجود ندارد.

۲. در قانون جزای فرانسه، از تعبیراتی چون، «به دلایل مهم»، «نظم عمومی»، پزشکی، خانوادگی، «حرفه‌ای» یا «اجتماعی» استفاده شده که به نوبه خود از عمومیت

برخوردار است و می‌تواند به قاضی بهانه برای تعلیق بدهد. مثلاً تعبیر «دلایل مهم» دایره‌اش می‌تواند خیلی موارد را در بر بگیرد، البته بنا به نظر قاضی. همچنین می‌تواند زمینه سوء استفاده قضات را فراهم سازد. این تعبیر عام و دارای دایره گسترده در قوانین ایران و افغانستان یافت نمی‌شود.

۳. در قانون جزای افغانستان فقط به سه دلیل وضع جسمانی، نیاز به خدمات پزشکی و مشکلات خانوادگی محکوم علیه، اشاره شده و از تعبیرات کلی و عام که در قوانین ایران و فرانسه وجود دارد، خبری نیست.

نتیجه گیری

در نتیجه می‌توان گفت که کار عام‌المنفعه به جایگزین حبس جدای از اهمیت بالای که در حقوق کشورهای جهان دارد، قوانین در کشورهای ایران، افغانستان و فرانسه نیز جایگاهش محفوظ است. هر چند در کشور فرانسه از قدمت بیشتری نسبت به ایران و افغانستان برخوردار است. در این زمینه قوانین هر سه کشور بسیار به هم نزدیک است هر چند تفاوت‌های جزئی نیز با هم دارد که آن

۱. در شرایط مربوط به محکوم علیه؛ قانون‌گذار ایران مدت کار با منفعت عمومی را از ۲۷۰ ساعت تا ۲۱۶۰ ساعت تعیین نموده است که این مدت در قانون جزای فرانسه بین ۴۰ تا ۲۱۰ ساعت تعیین شده است، ولی قانون جزای افغانستان از مجموع مدت کار عام‌المنفعه اصلاً حرفی به میان نیاورده است، فقط گفته محکمه باید با تناسب درجه شدت و خفت جرم و شخصیت محکوم، مدت خدمات عامه را تعیین نماید، اما اینکه این مدت چقدر می‌تواند باشد، سکوت نموده است.

۲. در شرایط مربوط به مقام قضایی؛ قانون مجازات اسلامی ایران تخلف محکوم علیه از شرایط کار با منفعت عمومی و اینکه در صورت تخلف، چه راه‌کاری سنجیده خواهد شد، متذکر نشده و در این مورد ساکت مانده است.

قانون جزای فرانسه در قسمت رعایت شرایط از طرف محکوم علیه صراحت دارد، ولی در این قسمت که اگر تخلف کرد و شرایط را رعایت نکرد، چه؟ ساکت است و هیچ راه‌کاری ارائه نمی‌دهد. اما قانون جزای افغانستان در این موضوع از غنای کامل برخوردار است و قانونگذار افغانستان با صراحت بیان می‌دارد که اگر محکوم علیه شرایط کار با عامه را رعایت نکرد چه پیامدی در انتظارش خواهد بود. چنان‌که در ماده ۱۶۶ داشته است در مرتبه اول حداکثر تا ۸۰ ساعت، در ساعات‌های انجام خدمات عامه‌ی وی افزوده می‌گردد و در صورت تکرار، محکمه می‌تواند به اساس پیش‌نهاد ثارنوال مربوطه، مدت خدمات عامه باقی مانده وی را به حبس تبدیل کند.

۳. در مورد تعلیق خدمات عمومی

قانونگذار ایران علت تعلیق را وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت‌های خانوادگی و مانند آن‌ها دانسته که تعبیر «و مانند آن‌ها» عام است و می‌تواند به موارد مشابه زیادی تسری داده شود که این تعبیر عام و مبهم در قوانین فرانسه و افغانستان وجود ندارد.

در قانون جزای فرانسه، از تعبیراتی چون، «به دلایل مهم»، «نظم عمومی»، پزشکی، خانوادگی، «حرفه‌ای» یا «اجتماعی» استفاده شده که به نوبه خود از عمومیت برخوردار است و می‌تواند به قاضی بهانه برای تعلیق بدهد. مثلاً تعبیر «دلایل مهم» دایره‌اش می‌تواند خیلی موارد را در بر بگیرد؛ البته بنا به نظر قاضی. همچنین می‌تواند زمینه سوءاستفاده قضات را فراهم سازد. این تعبیر عام و دارای دایره گسترده در قوانین ایران و افغانستان یافت نمی‌شود.

۳. در قانون جزای افغانستان فقط به سه دلیل وضع جسمانی، نیاز به خدمات پزشکی و مشکلات خانوادگی محکوم علیه، اشاره شده و از تعبیرات کلی و عام که در قوانین ایران و فرانسه وجود دارد، خبری نیست. اما عملاً این نهاد در کشور فرانسه تقریباً به صورت کامل مورد استفاده قرار می‌گیرد. در کشور ایران خیلی موفقانه عملی نشده است و در مواردی بسیار نادری قضات حکم به انجام کار با منفعت عمومی می‌دهند، ولی در کشور افغانستان عملاً هیچ موردی را سراغ نداریم که محکمه حکم به کار عام‌المنفعه به عنوان جایگزین حبس داده باشد.

منابع و مأخذ:

- آشوری، محمد (۱۳۸۲)، جایگزین‌های زندان و مجازات‌های بینابین، تهران: نشر گرایش.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، اسلام و محیط زیست، مجله الکترونیکی اسراء، ش ۲.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه قمی (۱۴۳۱ق)، من لا یحضره الفقیه، ترجمه بلاغی و غفاری، ج ۲، بیروت: دارالاضواء.

- عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق) وسائل الشیعه، ج ۱۲، ابواب مقدمات التجاره، باب ۱۰، آل البيت علیهم السلام.
- فیروزجایی، حسن حاجی تبار (۱۳۸۷)، مقاله جایگاه جایگزین‌های حبس در نظام عدالت کیفری ایران، مجله حقوقی دادگستری، ش ۶۴.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۹)، الکافی، ج ۲، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ورام، ابوالحسین مسعود بن عیسی، مجموعه ورام (تنبيه الخواطر و نزهة النواظر)، ج ۲، افست.

قوانین:

- قانون جزای فرانسه مصوب ۱۹۹۴، مواد ۸، ۱۳۱، ۹، ۱۳۱، ۲۲، ۱۳۱ و ۱۳۱، ۲۳.
- قانون مجازات اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۲، ماده ۸۴.
- کد جزای افغانستان مصوب ۱۳۹۶، مواد ۱۶۲، ۱۶۶.